

Bilgi Toplumuna Geçişte Kentlileşme ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği

Muharrem Es*

Tuncay Güloğlu**

Özet: Bu çalışmada dünyada giderek artan kentsel yoksulluk problemine değinilmektedir. Konunun kavramsal çerçevesi, kentsel uyumsuzluğun sebepleri ve ortaya çıkardığı yansımalar, Türkiye'nin en büyük metropolü olan İstanbul bağlamında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Toplumu, Yoksulluk, Kentsel Yoksulluk, Kentlileşme

1. Giriş

21. yüzyıla girdiğimiz ve insanlığın bilgi toplumu sürecini yaşadığı bir dönemde, insanların refah ve mutluluk içinde yaşamaları, ekonomik ve sosyal politikalar vasıtasıyla da bunun sürdürülebilir hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Yoksulluk, yalın kelime haliyle bile korkunç bir insanlık gerçeğini yansıtmaktadır. Dünyada yaklaşık olarak her beş kişiden birisi yoksuldur. Buna ilave olarak bölgesel sorunlar, iç savaşlar ve ekonomik ambargolar gibi dolaylı sebeplerden ötürü, insanlar, istemeseler dahi yoksulluğa mahkum edilmektedirler. Yoksulluk özellikle kadın ve çocukları son derece olumsuz biçimde etkilemektedir. Hayat standartlarında ortaya çıkan dengesiz gelişmeler, gelir dağılımı bozuklukları ve bunun gibi pek çok dışsal etken, yoksulluğu artırıcı etkiye sahiptir. Gelişme, çağdaşlaşma ve refah toplumu olma amacına uygun olarak, yoksullukla mücadele politikalarının geliştirilmesi ve süratle uygulanması önem kazanmaktadır.

Günümüzde özellikle dünyanın gelişmekte olan ya da az gelişmiş bölgelerinde, yoksul insanların sayısı artık milyarlarla ifade edilmektedir. Sanayileşme ile beraber toplumların ekonomik ve sosyal yapılarında da bir takım değişiklikler olmaktadır. Bu değişimin hızı ve oluş biçimi ülkeden ülkeye, toplumdan topluma ve bölgeden bölgeye değişmektedir. Bu değişimde toplumların ekonomik yapısı, tabii kaynaklara sahipliği, gelişmişlik seviyesi, insan gücü, sosyal durumu, kültürel zenginlikleri, dini

---

* Yrd. Doç. Dr. Muharrem Es, Kocaeli Üniversitesi Gebze MYO'nda öğretim görevlisidir.

** Yrd. Doç. Dr. Tuncay Güloğlu, Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F. öğretim üyesidir.

inanışları ve etnik yapıları gibi unsurlar önemli belirleyici etken olmaktadır.

Diğer metropoller gibi İstanbul da dünyayı saran yoksulluktan etkilenen bir yer görünümündedir. Bu çalışmada kentsel yoksulluk probleminin gelişimi ve sebepleri üzerinde görüşler ortaya konmuştur. Genelden özele bir gelişim izlenmiştir. Önce dünyada, sonra Türkiye’de ve özelde de İstanbul’daki yoksulluk incelenmiştir.

2. Bilgi Toplumu Kavramı

21. yüzyılda sanayileşme sürecini tamamlamış toplumlarda ve bir kısım yeni sanayileşmiş ülkelerde sanayi ötesi toplum ya da bilgi toplumu olarak tanımlanan yeni bir toplumsal yapının oluşmaya başladığı ileri sürülmektedir.

Bilgi toplumu düşüncesi büyük ölçüde sanayi ötesi toplum tartışmalarından çıkarılmaktadır. Bu toplum düzeninde, bilgi farklı formlarda gelişmiş ekonomileri şekillendiren, işin ve üretimin niteliği kadar mesleki yapıları etkileyen önemli bir güç olarak tanımlanmaktadır. Bilgi piyasada alınıp satılan bir mal olarak görülmektedir. Bilginin ticarileşmesi modern ekonomide tamamen yeni bir sektörün oluşumuna neden olmuştur. Bu temel düşüncenin kaynağı yeni bilgi teknolojileridir. Kültürün değişmesinden, tele-kent, tele-ev ve bilgisayar esaslı mübadeleye kadar pek çok yeniliğin ortaya çıkmasına yol açan yeni teknolojilerin etkilemediği alan kalmamıştır.

Teknolojiye dayalı olarak şekillenmeye başlayan bilgi toplumunun itici gücü, bilgi ve bilgiyi işleyen bilgisayarlardır. Bilgisayarlarla birlikte; istenen bilgileri, istenildiği kadar depolayabilen, bunları işleyen, buradan yeni bilgiler üreten ve bu bilgileri istenildiği yerlere ileten “bilişim teknolojileri” insanlığın hizmetine sunulmaktadır. Bilgisayarların yanında mikro elektronik, robot teknolojisi, iletişim teknolojisi, biyoteknoloji bu yeni toplum yapısının yeni üretim sahalarıdır (Erkan, 1994: 72).

Sanayileşme ile birlikte kentler bir bütün olarak toplumsal ilişkiler bağlamında yeni bir konuma geçmiştir. Tüm politik ve ekonomik güç kentlerde yoğunlaşırken, artık sanayi ve finans şirketleri feodal beylerin yerini almıştır. Sanayileşme sonucu kentler önemli sorunların da kaynağı haline gelmiştir. Modern kentlerde insanlar için büyük fırsatlar kadar büyük tehlikeler de vardır. Aşırı stres ortaya çıkaran kent, insanlarda yaşama karşı sıkıcı ve bıkkın bir tutuma yol açmaktadır. Ayrıca kentler çeşitliliği ve üreticiliği de teşvik etmekte yetenekli insanları kendine çekmektedir.

Bilgi toplumuna geçiş sürecinde kentlerin rolü yeniden tanımlanmaktadır. Kentler artık bilgi üreten ve dağıtan merkezler haline gelmişlerdir. Sanayileşmiş ülkelerde sanayi ve hizmet sektörlerinde yapılan üretimlerin büyük ölçüde kentin çevresinde bulunan küçük fabrikalara endüstriyel bölgelere, sanayi geleneği olmayan tarımsal alanlara ve bazen de dünyada ücretlerin düşük olduğu ülkelere kayması sonucu kentlerde bilgi ekonomisi yükselmektedir. Bilgi ekonomisinde kıt olan kaynaklar bilgi ürünleridir ve kentler en büyük gelirlerini bu yeni sektörden sağlamaktadır.

3. Yoksulluk

Geçinmekten çok sıkıntı çekme durumunu ifade eden yoksulluğun bir çok tanımı vardır. Yoksulluk (poverty) teriminin ilk anlamlı tanımı, 1901 yılında Seebomh Ro-wentree tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre yoksulluk, toplam kazançların, biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyim vb. asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesidir (Field, 1983: 51). Diğer bir tanıma göre, yoksulluk “yeteri kadar yiyecek elde edememe” veya “az ya da çok açlık çekme” durumudur (Seccombe, 2002: 384).

Yoksullukla ilgili yapılan çalışmalarda yoksulluğun mutlak ve nispi yoksulluk olarak iki değişik şekilde tanımlandığı görülmektedir. Mutlak yoksulluk, hanehalkı veya ferdin yaşamını fiziki olarak devam ettirebilmek amacıyla ihtiyaç duyduğu asgari (en düşük) tüketim seviyesidir. Bu seviyeyi belirleyen iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki; aile büyüklüğü ile en düşük seviyede tüketilecek mal ve hizmet ihtiyaçları, ikincisi ise, bu ihtiyaçları giderecek olan harcama miktarının belirlenmesi olan mal ve hizmetlerin fiyatlarıdır (Dumanlı, 1996: 6).

Bu noktadan hareketle para birimi ile ifade edilen miktar ise yoksulluk çizgisi olarak anılmaktadır. Daha sonra elde edilen fakirlik çizgisi ile hesaplanan gerçek hanehalkı veya birey geliri karşılaştırılmakta, daha önce tespit edilmiş olan fakirlik çizgisi gelirinden az olanlar fakir, fazla olanlar ise fakir olmayanlar olarak sınırlandırılmaktadır (Dumanlı, 1996: 7). Yoksulluğun küreselleşmiş bilgi üretme kanalları kullanılarak ölçülmesi ise öznel değil, nesnel kriterlerin oluşturulmasını da zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda kişi başına tüketilen kalori düzeyine bağlı “mutlak yoksulluk” (absolute poverty) kavramı önemli bir göstergedir (DPT, 2001: 103).

Günümüzde eğer bir şahsın geliri onun temel ihtiyaçlarını karşılayacak seviyenin altına düşüyorsa, o şahıs yoksul kabul edilir. İşte bu asgari seviyeye “yoksulluk sınırı” (poverty line) denilmektedir (Ekin, 2000: 78). Dünya Bankasının 1990’daki çalışmasına göre bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli minimum kalori miktarı olan 2400k / cal “mutlak yoksulluk” olarak tanımlanmıştır (DPT, 2001: 104).

Yoksulluğun evrenselliği ve satın alma paritelerinin farklılıkları da düşünülerek, ortalama bir hesaplama yöntemi ile mutlak yoksulluk sınırı, az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1 dolar kabul edilirken, Latin Amerika ve Karayipler için bu sınır 2 dolar, Türkiye’nin dahil olduğu ve Doğu Avrupa ülkelerinin de içinde bulunduğu grup için 4 dolar, gelişmiş sanayi ülkeleri için 14.40 dolar olarak belirlenmiştir (DPT, 2001: 104).

Mutlak yoksulluk yaklaşımının salt gıda harcamaları üzerinde odaklanan “dar” biçimi yanında gıda dışı harcamaları da hesaba katan “geniş” biçiminden de söz edilebilir (Şenses, 2001: 64). Nitekim Rowentree, savaş yıllarından sonra fakirlik tanımını biraz daha genişleterek fiziki ihtiyaçların yanı sıra geleneksel ihtiyaçlar i-

çin de belirli bir paranın ayrılmasına imkan verecek gelire ulaştırmıştır. Rowentree'nin, fiziki ve bazı geleneksel ihtiyaçları ihtiva eden, “insanın besin ihtiyacı tablosu” değişik yıllar için hesaplanır ve bu malları satın almak için geliri yetersiz olan ailelerin yani fakirlerin sayısı belirlenir (Smith ve Townsend, 1965: 11).

Günümüzde mutlak yoksulluk kavramı beraberinde ülkeden ülkeye değişen “nispi” yoksulluk kavramını da beraberinde getirmiştir. Nispi yoksulluk, fakir hane-halkı veya birey ile o toplumda yaşayan ve mevcut şartlara göre ortalama bir gelire sahip olan hanehalkı veya birey arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma gücü arasındaki açıklığı ifade etmektedir (Dumanlı, 1996: 8).

Mutlak fakirlik tanımlarının yetersizliğini gidermek için günümüzde nispi fakirlik kavramı ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Zamanımızda yoksulluk mutlak değil genellikle nispi olarak anlaşılmaktadır. Bu kurama göre, üyesi oldukları toplumun hayatına tamamen katılamayanlar yoksuldur. Özellikle sosyologlar tarafından kabul edilen “nispi yoksulluk” tanımıyla fakirlik, bir toplumda belirli bir zamandaki ortalama hayat standardına bağlanmaktadır.

Fuchs'un geliştirdiği nispi fakirlik tanımına göre, “toplumdaki ortalama bir ailenin gelirinin yarısından daha az bir gelire sahip olan aileler yoksuldur. Bu tanıma göre hayat standardının yükseliyor olması sebebiyle yoksulluk o derece azalmıyor olabilir (Brinker ve Klas, 1976: 49).

Dünyada Yoksulluk

Dünyada yoksulluğun boyutlarını bütünsel olarak görebilmek için, gerek ulusal düzeyde yapılan gelir dağılımı araştırmalarının, gerek uluslararası kuruluşların yaptıkları araştırmaların sonuçları son derece önem taşımaktadır. Ulusal düzeyde yapılan gelir dağılımı araştırmalarında, kişilerin kendilerini ve ailelerini geçindirebilecek bir minimum gelir esas alınmakta ve bu gelirin altında gelire sahip olan nüfus “yoksul” olarak adlandırılmaktadır. Ulusal düzeyde yapılan araştırmaların metodolojileri ve hesaplama yöntemleri birbirinden farklılıklar gösterdiğinden genel olarak ülkelerarası karşılaştırmalar yapmak güvenilir değildir. Bununla birlikte, tüm gelir dağılımı araştırmaları nihayetinde bir tahminden öteye anlam taşımadığından bu yapılan araştırmaların sonuçlarından yararlanmak pekala mümkündür. Uluslararası kuruluşların gelir yoksulluğu araştırmaları ise ulusal düzeyde yapılan araştırmalardan farklıdır. Gelir dağılımı konusunda düzenli ve kapsamlı gelir dağılımı istatistiklerini yapan kuruluşların başında Dünya Bankası gelmektedir. Dünya Bankası, günlük 1 dolar ya da 2 doların altında bir gelire yaşamını idame ettirmek zorunda olan nüfusu “yoksul” olarak adlandırılmaktadır. Şüphesiz, Dünya Bankası'nın bu metodolojisi de bazı iktisatçılar tarafından eleştirilmektedir. Şimdi bu kısa açıklamalardan sonra dünyada gelir yoksulluğunun boyutlarını mevcut istatistikler çerçevesinde ortaya koymaya çalışalım:

- * Bangladeş'te günde 1 doların altında bir gelire sahip nüfus oranı yüzde 30, günde 2 dolardan daha az bir gelire sahip nüfus oranı ise yüzde 79'dur.
- * Burkina Faso'da günde 1 dolardan daha az bir gelire yaşamını idame ettiren nüfusun yüzde 61 olduğu tahmin edilmektedir. Günde 2 dolardan daha az bir gelire sahip nüfus oranı ise yüzde 86 olarak tahmin edilmiştir.
- * Merkezi Afrika Cumhuriyeti'nde nüfusun yüzde 66.6'sı günde 1 doların altında bir gelire yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu ülkede günde 2 doların altında bir gelire sahip nüfus oranı ise yüzde 84 tür.
- * Zambiya'da da gelir yoksulluğu oldukça yüksek boyutlardadır. Bu ülkede nüfusun yüzde 72.6'sı 1 doların altında bir gelire sahip bulunmaktadır. Nüfusun yüzde 91.7'si ise 2 doların altında bir gelire yaşamını idame ettirmektedir.

Ülkeler bütünüyle dikkate alındığında ve gelişmişlik düzeyleri karşılaştırıldığında yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Bugün Paris'li bir orta sınıf aile, Güneybatı Asya'nın kırsal kesiminde yaşayan bir aileye oranla yüz kat daha fazla kazanıyor, Filipinli bir çiftçi, New York'lu bir avukatın bir ayda kazandığına ancak iki yılda erişebiliyor ve Amerikalılar her yıl lokanta ve süpermarketlerde 30 milyar dolar harcıyor -ki bu Bangladeş'in GSMH'na eşittir- ise, ortada oldukça büyük bir sorun var demektir (DPT, 2001: 109).

Dünyada yoksulluğun Güney Asya ve Güney Sahra ülkelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Güney Sahra ülkeleri, yoksulluk oranı açısından Güney Asya bölgesini de aşmakta ve yaklaşık her iki kişiden birinin yoksul sayıldığı bir görünüm sergilemektedir. Öte yandan yoksulların 1998 yılında yaklaşık yüzde 30'unun yaşadığı Doğu Asya ve Pasifik ile Latin Amerika ülkelerinde yoksulluk oranının yaklaşık yüzde 15 dolayında olduğu görülmektedir (Şenses, 2001: 115).

Genel eğilimler olarak, kırsal yoksulluk Asya'da, kentsel yoksulluk ise (kentleşme düzeyinin şimdiden çok yüksek oranlara ulaşmış olmasının bir sonucu olarak) Latin Amerika'da en yüksek boyutlara ulaşmıştır. Öte yandan, hızlı kentleşme sonucunda kentsel yoksulluk oranlarının yakın bir gelecekte Asya ve Afrika'da da önemli ölçüde artması beklenmektedir (Şenses, 2001: 116).

Türkiye'de Yoksulluk

Türkiye'de yapılan araştırmalar yoksulluğun yaygın olduğunu göstermektedir. Yoksulluk sınırı 1 dolar olarak kabul edilerek yapılan çalışmalarda, Türkiye'de nüfusun yüzde 15'inin yoksul olduğu tespit edilmiştir (DPT, 2001: 141). Şayet günlük yoksulluk sınırı 1.5 dolar olarak kabul edilirse yoksul kişi oranı yüzde 38'e çıkmaktadır.

Yoksulluğun nedenlerine inildiğinde ise çeşitli faktörler görülmektedir:

1. Gelir Dağılımı Bozukluğu: Yerleşim yerlerine göre, Gini oranları değerlendirilerek

dirildiğinde oranın 1'e yaklaşması eşitsizliklerin artışını göstermekte, 0'a yaklaşması hali eşitsizliklerin azalmasını ve sıfır haline ulaştığında ise hiçbir eşitsizliğin kalmadığını veya bir başka deyişle tam eşitsizlik durumuna ulaşıldığı sonucu hipotetik olarak kabul edilmektedir. Gelir, mülkiyet vb. anlamında Gini oranları değerlendirildiğinde, Türkiye 0.49 oranı ile ciddi boyutlarda eşitsizliklerin yaşandığı bir ülke olarak değerlendirilmelidir (DPT, 2001: 139). Nüfusun ilk yüzde 20'lik dilimi milli gelirden yüzde 4.86 pay alırken son yüzde 20'lik kısmı milli gelirden yüzde 54.88 pay almaktadır.

2. **Ücretlerin Düşüklüğü:** Yapılan araştırmalarda gerek kamu sektöründe gerek özel sektörde ücretlerin yıllar itibariyle reel olarak düşüş trendine girdiği görülmektedir. Kamu kesiminde 1991 yılında 100 olan reel ücret endeksi, 1998 yılında 73.9'a düşmüştür. Özel kesimde ise 1991 yılında 100 olan reel ücret endeksi, 81.8'e düşmüştür (DPT, 2001: 143).
3. **Bölgelerarası Farklılıklar:** Coğrafi dezavantajlar, yatırım önceliklerine ilişkin politikadaki eksiklikler, kesintisiz enerji kaynağı, kalifiye işgücü gibi sanayinin yer seçiminin temel belirleyicilerinden pazara yakınlık veya güvenli ulaşılabilirlik gibi etmenlerin yanı sıra, yatırıma dönüşebilir sermayenin yetersiz birikimi tarihsel olarak bölgeler arasında dengesiz gelişme sorununu gündeme getirmiştir. Türkiye'de yoksulluğun en az yaşandığı bölge, yüzde 4 ile Ege Bölgesidir. Ege Bölgesi'ni yüzde 7 ile Marmara Bölgesi, yüzde 11 ile Akdeniz, yüzde 12 ile İç Anadolu Bölgesi, yüzde 19 ile Karadeniz Bölgesi, yüzde 24 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi takip ederken yüzde 25 ile Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin en yoksul bölgesidir (DPT, 2001: 140).
4. **Kayıtdışı İstihdam:** Türkiye'de hızlı nüfus artışı, göç ve kentleşme ile istihdam yapısı işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Kayıtlı sektörde iş bulamayan işgücü ise, kayıt dışı istihdama yönelmektedir. Bir anlamda, işsizlik ile kayıt dışı istihdam arasında doğrudan bir ilişki vardır. İşsizlik arttıkça kayıt dışı istihdamın boyutları da genişlemektedir (Ekin, 2000: 29). Türkiye'de tarım kesiminde istihdamın yüzde 89'u, madencilik kesiminde istihdamın yüzde 6'sı imalat sanayinde istihdamın yüzde 21'i, inşaat kesiminde istihdamın yüzde 51'i ve hizmetler sektöründe istihdamın yüzde 22'si kayıt dışıdır. Kayıt dışı çalışma ise düşük ücret, sosyal güvenlikten yararlanamama ve netice olarak yoksulluğu getirmektedir (Lordoğlu, 1989: 116).
5. **Kentleşme ve İç Göç:** Türkiye'de göç olgusunun ve kentleşmenin temel nedenleri, tarımda modern üretim tekniklerinin kullanılması, buna karşılık tarımda çalışmasına ihtiyaç duyulan insan gücü miktarının azalması, tarımsal verimliliğin yetersizliği ve toprakların miras yoluyla paylaşılmasıdır (Akad, 1982: 135). Türkiye'de 1999 yılı verilerine göre kentli işsiz sayısı kırsal açık işsiz sayısının 3 katı kadardır. Ülkemizde kentleşme ekonomik büyüme ile

birlikte yürümediğinden göç yoluyla kente gelenler işsiz kalmakta veya kayıt dışı sektörde çalışmaktadırlar (Özsoylu, 1994: 20).

4. İstanbul'da Kentsel Yoksulluk

Kent ölçeğinde yaşanan yoksulluk kentsel yoksulluk olarak ifade edilmektedir (Dumanlı, 1996: 3). Kalori ihtiyacı aynı olsa bile, kentsel alandaki tüketim kalıpları ile mal ve hizmet fiyatları, kentsel yoksulluğun kırsal yoksulluktan farklılık arz etmesine yol açmaktadır. Kentsel yoksulluğun ayırt edici özelliklerinden biri de maliyetleri arttıran faktörlerdir. Ulaştırma maliyetleri, buna önemli bir örnek teşkil edebilir. Ayrıca kentli kesimin tüketim eğilimleri, kırsal kesimden farklıdır (Dumanlı, 1996: 19).

Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak yaklaşık 1950'li yıllara kadarki süreçte İstanbul'un sosyoekonomik ve kültürel farklılıkları ile kentsel mekan doğu-batı temsiliyeti içindeki bir ikili çerçevede değerlendiriliyordu. Osmanlı-İslam gelenekleri ve değerlerinin yaşadığı Aksaray, Fatih, Eyüp gibi artık kenarlaşmış semtlerle batılı yaşam tarzının apartmanlarla simgeleştiği Beyoğlu, Nişantaşı ve Harbiye gibi modern semtler aynı zamanda yoksulluk ve zenginlik ayırımına da tekabül etmekteydi (Alada, 2002: 244).

II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan taşralı zengin tipinin üst sınıfa geçiş arayışı ile İstanbul'a gelmeleri neticesinde ortaya çıkan kentsel göç, savaş sonrasında da kırsal alandaki yoksul insanların gelişleriyle devam etmiştir. Bu ortaya çıkan göç, sanayinin gelişiminden daha hızlıdır ve sanayinin istihdam edemediği yoksul insanlar için farklı iş alanlarının devreye girmesine sebep olmuştur. 1950'li yıllarda üretimde hizmet sektörünün hızlı gelişimine paralel olarak "henüz" örgütlü sektörlerce kapsanmayan alanlarda hizmet sunmanın ve böylece kentsel ekonomik mekanda kalıcılık kazanmaya başlamanın kentin fiziksel mekanına yansımaları ise, kentlerin kenarlarına kurulan derme çatma barakaların mahalle statüsüne geçmeye başlaması, fabrikaların bu ucuz işgücünden yararlanabilmek için yakınlarındaki boş alanlarda gecekonduların mahalleleri oluşmasına sıcak bakmalarına yol açmıştır (Şenyapılı, 2000: 164-165).

Böylece örgütlenmemiş yapı ve düşük gelir ile marjinal ya da enformel olarak tanımlanabilen iş olanaklarını kullanarak varolmaya çalışan yeni kentli nüfus, en temel kentsel kamusal hizmetlerden yoksun, aile ve kısmen hemşehrlik dayanışması içinde bir biçimde varolabildikleri gecekondularla barınma ihtiyaçlarını karşılayabilmişlerdir. Kültürel ve sınıfsal farklılığın mekandaki yansımaları olarak gecekonduların mahalleleri, insanları ancak politik bir güce eriştikten sonra kamusal hizmetleri elde etmişlerdir. 1970'li yılların sonlarına doğru gecekonduların bölgelerinde yapılan alan çalışmalarının ortaya koyduğu ortak bir tespate göre, halkta gelecekte umut beklentisi yüksektir (Kıray, 1998: 148-149).

1940'lı yıllarda başlayarak 1980'lere kadar yoğun biçimde yaşanan kente göç süreci için sadece İstanbul için baktığımızda, 1945'te toplam nüfus içinde İstanbul'un payı yüzde 5.7 iken, 1980'de yüzde 10.5, 2000'de yüzde 15, 2010 yılında yüzde 19 olması beklenmektedir. Bunun ortaya koyduğu mekansal toplumsal eşitsizlik durumu, kentin ekonomik devinim süreci içinde kendiliğinden ortaya çıkan yapısal özellikler olarak değerlendirilmiştir. İş dünyasının aşırı nüfus göçünden rahatsız olmadığı, gecekondulaşmayı pek dert etmediği, marjinal sektördeki gelişmeye “dinamizm” nitelemesi yaptığı bu dönemin kilit kavramı “iç pazara dönük büyüme” idi (Sönmez, 2001: 86). Gecekondularda yaşayanlar politik güce kavuştukça yasallık kazandırılmış, ileriye dönük yasaklayıcı hukuki düzenlemelerle dönem dönem farklı yönetsel ve siyasal müdahalelere konu olmuştur.

1950'den günümüze geçen dönemde kentsel yoksulluk, toplumun istihdam olanakları açısından örgütsüz marjinal kesimleriyle (işin süreksizliği ve güvensiz oluşu dolayısıyla en düşük gelir getirisi olması itibarıyla) gecekondularda yaşayanlarda belirlemektedir. Kentlerde sosyokültürel özellikler açısından merkez-çevre ya da modern ve geleneksel ayrımında mekanlar yaratılmakla birlikte, buralardaki yaşantı, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde, eş zamanlı ve eş mekanlı olabilmektedir (Tekeli, 1976: 15).

Büyük kentlerdeki gecekondularda toplumunun 1940'lı yıllardan bugüne geldiği çizgisinde ortaya çıkan temel bir özelliği, değişik sınıf öğelerini kucaklayan kültürel bir benzeşmeyi temsil ediyor olmalarıdır. 1973'te yayınlanan gecekondularda çalışmasında Mübeccel Kıray, nüfusun Ankara'da yüzde 61'i, İstanbul'da yüzde 45'i ve İzmir'de yüzde 43'ünün gecekondularda oturduğunu ve gecekonduda yaşayanlar için klasik sınıf tanımlamalarından hiçbirisinin kullanılamayacağını açıklamaktadır (1998: 91-99). Bugünün kentlerinde yaşanan yoksulluğun geçmişte olduğundan farklı olarak toplumun daha geniş bir kesimini etkisi altına alarak sürekli biçimde yaygınlaşan “yeni kentsel yoksulluk” olarak kavramsallaştırılması söz konusudur (Alada, 2002: 246). Buraya kadar gelinen süreçte, 1980'li yıllarla birlikte sermayenin küreselleşmesine bağlı olarak bütün dünyada ulusal gündemlere, kamu sektörünü olabildiğince daraltıcı, yapısal uyarılma, liberasyon ve özelleştirme politikaları yerleşti. Küreselleşme eğilimlerinin sonucu ve bütünleyicisi olarak “yerel” ayrı ve yeni bir önem kazanırken, bu bağlamda kentin bizzat kendisi sermaye birikiminin ana unsuru oldu. Kentler özellikle üretim iletişim potansiyelleri, kimlikleri ve rekabet güçleri ile dünya sistemi içinde belirleyici aktörler olarak yer almaya başladılar. Bu yer alış biçimleri kentler arası hiyerarşik yapıyı oluşturdu (Alada, 2002: 246).

Küreselleşme ve İstanbul

Bu belirlemeler ışığında İstanbul'a bakıldığında, bir tarafta yıllarca yatırım yapılamamış altyapı, ulaşım, sağlık ve konut gibi metropollere ait yönetsel sorunlar al-

tında ezilmiş ve yine kendi iç dinamikleriyle yayılmaya devam eden kendi haline bırakılan İstanbul, diğer tarafta ise, bu bölüme dayanarak projelendirilmiş, küreselleşen dünyanın aktörlerinin tecrit edilmiş bir biçimde yaşayabilecekleri, uluslar arası zincirin bir parçası olarak yapılandırılan ve kentsel çevreyle ilişkisi seyirlik ve görselliğe indirgenmiş küresel İstanbul yer almaktadır. Kentin 20 yıl içinde geçirdiği mekansal farklılaşma ve buralara yansıyan yeni toplumsal yaşam biçimleri kentin eşitsizlikler üzerinde bir kez daha bölünmüşlüğüne yansır. Çünkü Türkiye’de gelirin en eşitsiz dağıtıldığı il, İstanbul’dur. İstanbul’un en varlıklı kesimini oluşturan yüzde 20 gelirin yüzde 64’ünü; en fakir yüzde 20 gelirin yüzde 4’ünü almaktadır (Sönmez, 2001: 92).

İstanbul’un kentleşme evrimine paralel olarak ortaya çıkan kentsel yoksulluğun küreselleşmenin bugün geldiği noktayla bağlantılı olarak düşünülmesi gereklidir. Bugün, küreselleşmeyle beraber, bütün dünyada derin toplumsal eşitsizliklerin keskinleştiği, kentsel yoksulluğun hızla yaygınlaştığı görülmektedir. Yoksulluk, artık az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin ortak problemi haline gelmiştir. Dünyanın en zengin ülkesi ABD’de New York kentinde, yoksul olarak dünyaya gelen bebek sayısı 1996 yılına gelindiğinde yüzde 20 artış göstermiştir. 1990-1996 yılları arasında evsiz doğan çocuk sayısı yüzde 21 artmıştır. Yine yapılan çalışmalarda görülüyor ki New York kentinde gettolarda yaşayanların yüzde 40’ı yoksulluk sınırı altında yaşamaktadır. Latin Amerika ülkelerinde, 1970-1990 yılları arasında kentsel yoksulluk yüzde 29’dan yüzde 39’a çıkmıştır. Brezilya’da Sao Paulo kentinde, yoksulların yerleşim yeri olan favelalarda yaşayanların kent nüfusuna oranı 1973’de yüzde 1.1 iken, 1993’te yüzde 19.4’e çıkmıştır (Alada, 2002: 248).

Kent yoksulluğu sadece bir gelir eksikliği değildir. Beraberinde bazı problemleri de ortaya çıkarmaktadır. Özellikle İstanbul’da bu problemler kendini göstermektedir. Bunlar (a) kentsel uyumsuzluk, (b) gecekondulaşma, (c) sosyal marjinalite, (d) sağlıksız çevre, (e) işsizlik (f) kayıt-dışı istihdamda artış, (g) örgütsel suçlarda artış ve kentsel şiddet, (g) sokak çocuklarında artış, (h) kadın problemleri.

İstanbul’da Gelir Dağılımı Göstergeleri

İstanbul, Türkiye’de hanelere giren gelirden yüzde 27.5 pay almaktadır ve toplam hanelerin yaklaşık yüzde 15’ine sahiptir. Yapılan bir çalışmada, 2000 yılının ilk yarısında İstanbul’da hanelere giren gelir 11 katrilyon TL’yi bulmuştur. Bu gelir İstanbul haneleri arasında eşit bölüşülseydi, hane başına cari fiyatlarla aylık gelir 946 milyon TL’yi bulurdu.

İstanbul gelirinden yüzde 29 pay alan en üstteki yüzde 1’lik gruba ait hanelerin 2000’in ilk yarısında aylık gelirleri 27.5 milyar TL’yi ya da dolar bazında 47 bin doları bulmuştur. Buna karşılık en alttaki yüzde 1’lik hanelere ayda ortalama 85 milyon (146 dolar) girmiştir. Böylece en üstteki yüzde 1’lik grup ile en alttaki yüz-

de 1'lik grup arasında aylık gelir arasında 322 kat fark olmuştur. Aynı fark Türkiye genelinde 232 kattır (Sönmez, 2001: 93). İstanbul'da gelirin bölüşümü gelir grupları itibarıyla dağılımı şöyledir (Sönmez, 2001: 94):

1. **Süper Zengin:** Aylık geliri 2000'de ortalama 27.5 milyar TL'yi bulan bu grup 18 bin dolayında aileden oluşmakta ve İstanbul gelirinin yüzde 29 almaktadır.
2. **Yüksek Gelir Grubu:** Bu tasnife aylık ortalama geliri en az 1 milyar 968 milyon ile en çok 4 milyar 674 milyon olan yüzde 1'lik gruplar girmektedir. Bu gruptaki hanelerin yüzde 6'sı İstanbul gelirinden yüzde 17.6 pay almaktadır.
3. **Üst-Orta Gelir Grubu:** Bu tasnife aylık ortalama geliri en az 823 milyon olan gruplar ile en fazla 1 milyar 967 milyon TL olan yüzde 1'lik gruplar girmektedir. Bunlar nüfusun yüzde 17'sini oluşturmakta ve gelirden yüzde 21.2 pay almaktadır.
4. **Alt-Orta Gelir Grubu:** Bu grup İstanbul nüfusunun yarısından fazlasını yüzde 51'lik kısmı oluşturmaktadır. Ortalama geliri 804 milyon ile 303 milyon arasında olan gruplardır. Gelirden aldıkları pay ise yüzde 26'dır.
5. **Düşük Gelirli Grup:** Bu kesim ayda 300 milyon ve daha az geliri içermektedir. Toplam nüfus içindeki payı yüzde 25'dir ve gelirden aldıkları pay ise yüzde 5.9'dur. Bu grubun en yoksul yüzde 1'i ayda 85 milyon hane geliriyle geçinmektedir (146 dolar).

İstanbul'da Kentleşme ve Yoksulluk Nedenleri

Kentleşme, temelde insanların kentle bütünleşmesini ifade eder. Bütünleşme kavramı genelde, bir nüfus grubunun daha büyük bir nüfus grubuyla kaynaşması anlamına gelir. Kentleşme, kentleşme akımı sonucunda toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde değer yargılarında maddi ve manevi yaşam biçimlerinde değişiklikler ortaya çıkarması sürecidir (Keleş, 1980: 70). Başka bir deyişle, kentleşme, 'kırlılıktan uzaklaşma, organize edilmiş sosyal hayata geçiş' olarak da ifade edilebilir. Kente uyumu engelleyen birçok sebep vardır. Genel olarak bu sebepler üç ana başlık altında toplanabilir. Birincisi, kente göç edenlerin sosyokültürel yapısı, ikincisi, kentin yapısı ve kuralları, üçüncüsü ise kentin sahip olduğu kültürel yapısıdır.

1. **Kente Göçle Gelenlerin Sosyokültürel Yapısı:** Şahsın sahip olduğu kültürel değer; sanat, bilim, teknoloji, felsefe, din gibi sahaları ile sosyal teşkilatları ve bunun şekil ve kaideleri, kısacası bütün hayat tarzını ifade eder (DPT, 1983: 1). Bu farklılıklar neticesinde bazı dikkate değer sorunlar görülmektedir. Bunlar, (a) sosyal çatışma, (b) farklı örf ve adetler, (c) kültürel bünye farklılığı, (d) yabancılaşmadır.

2. Kırsal Alanda Mevcut Olan Kültürlerin Ve Değerlerin Kent Değerleriyle

Çatışması: Bu çatışma büyük kentlerimizde özellikle İstanbul’da gecekondü kültürünün doğmasına neden olmuştur. Gecekondularda kır değerlerinin devam ettiği ve bunlara saygı gösterenlerin çokluğu dikkati çekmektedir. “Türk kırlısının kişiliğini etnik grubu, dini ve mezhebi şekillendirir. Kırdaki bu kişilik büyük ölçüde kentlerde de devam eder. Çünkü hemşehriler hemen hemen aynı bölgelere yerleşmektedirler. Kentlerdeki hemşeriler yalnızca aynı köyden olanlar değil, aynı kazadan, aynı vilayetten hatta bazen aynı mezhepten olanlardır (Karpat, 1976: 108-109). Örneğin; Ordu mahallesi, Erzincanlılar mahallesi, Trabzonlular mahallesi gibi mahallelerin doğmasına sebep olmuştur.

Aynı yörelerden gelenler, aynı yerlere yerleşerek kent çevresinde kendi içinde kapalı “kültür odacıkları” oluşturmaktadır. Herhangi bir mahalle ya da semt ölçeğinde olan bu odacıklar o insanların terk ettikleri yörelerin küçük bir modeli olmaktadır (Ökten, 1983: 226). Böylece Erzurumlular, Erzincanlılar, Sivashlılar, Rizeliler görünürde kentlerde ama gerçekte her biri kendi “memleketlerinde” yaşamaktadırlar. Bu durum insanların kente intibaklarını engelleyen önemli bir nedendir. İstanbul’da bu gruplaşma açık şekilde görülmektedir. Öyle ki, artık ilçeler bile göçle gelen insanların ait oldukları illere göre tasnif edilmektedir.

3. Ekonomik Yetersizlik: Göçle birlikte kente gelen nüfusun, kentte karşılaştığı en temel güçlük işsizlik ve geçim sıkıntısıdır. Yoksulluğun ana kaynağı da zaten budur. Bu problem İstanbul’da değişik sektörlerin doğmasına yol açmıştır. İşportacılık bunun en güzel örneğidir.

Büyük kentlere göç eden bu kırsal nüfus, kentte yaşamak uğruna bu yoksulluğa katlanmaktadır. Ve bu insanlar yoksulluğu hayatlarının bir parçası olarak algılamaktadırlar. Bazı araştırmacılar bu durumu “yoksulluk kültürü” olarak nitelendirmektedirler. E.M.Rogers’da Lewis’ten esinlenerek yoksulluk kültürü konusunda bazı ilkeler ortaya koymaktadır. Bu ilkeler (Türkdoğan, 1982: 226) şunlardır: (a) dar görüşlü yönetim, (b) milli işletmelerde bütünleşme eksikliği, (d) düşük seviyede katılma, (e) yaşamak için devamlı mücadele.

Büyük kentlerin gecekondü halkının sahip olduğu bu durum onun toplum hayatına her yönüyle katılmasını engeller. Bu katılımın asgari seviyede olması ise bu insanların içlerine kapanmasına neden olmaktadır.

İstanbul genelinde yapılan bir araştırmada “ücretli işçi-memur” meslek sınıfında kamu ve özel sektörde sadece faal nüfusun yüzde 36.6’sının bulunduğunu buna yakın bir oranın esnaf-zanaatkar-şoför olarak çalıştığını göstermiştir. Emeklilerin oranı yüzde 14.5 ve işsizlerin oranı ise yüzde 1.5’un üstünde olduğu ortaya konmuştur (Kazgan, 1999: 25).

Çalışma yaşamına katılma oranı düşük olduğu halde iş arayanlarında düşük olması, çalışanların ezici çoğunluğunun 18-44 yaş grubunda toplanması, kadın-

ların yüzde 70'inin ev kadını olması İstanbul'da genelde faal işgücüne katılma oranının düşüklüğüne işaret eder. Çalışanların vasıfsız işlerde yoğunlaşması çalışan işgücünün kalitesinin düşüklüğünü göstermektedir. Çalışanlar genelde yaptıkları işlerden mutlu değildirlir. Düşük ücret ve beklentilere uygun iş bulunamaması, bunda en önemli faktördür (Kazgan, 1999: 26).

Yine gecekondü bölgelerinde oturup çalışma hayatına katılan nüfusta sigortalı çalışma oranı düşüktür. Erkeklerde bu oran yüzde 61 olduğu halde kadınlarda yüzde 20'lere kadar inmektedir. Bu da bize kayıt-dışı çalışmanın yüksekliğini göstermektedir. İstanbul'da yaşamının maliyeti yüksektir. Günlük işe gidış gelişlerdeki masraflar zaten düşük ücretle çalışan bu yoksul kesimin gelirinden önemli bir payı almaktadır.

4. Eğitim Düzeyinin Düşüklüğü: Kentin iş hayatı, uzmanlaşmış ve beceri kazanmış insanları kabul etmektedir. Özellikle yüksek gelir getiren işler, yüksek veya mesleki teknik eğitimi gerektirmektedir. Göçle gelen gecekondü nüfusu mevcut eğitim düzeyiyle bu işlere girmekte uzun süre zorluk çekmektedir. Kentin mevcut teşkilatlarına katılma, bu teşkilatları kullanma yüksek gelir elde etme mümkün olmadığı sürece kente intibak gerçekleşmeyeceğine göre gecekondü insanının kente intibakı bir problem olarak önemini korumaya devam edecektir. Bu durum, büyük kentlerimize vasıfsız işgücü yığılmasına ve enformal sektörün doğmasına sebebiyet verecektir ve nitekim vermiştir.

İstanbul için yapılan araştırmalarda genelde aile reislerinin eğitim durumu ölçüldüğünde yüzde 80'den biraz fazlasının ilkökul mezunu olduğu görülmektedir. Gecekondü semtlerinde veya kentsel yoksulluğun fazla hissedildiği bölgelerde bu oranın yüzde 95'leri bulunduğu tespit edilmiştir. Günümüzde bu alanlarda yaşayanların büyük çoğunluğu çocuklarını okutabildikleri kadar okutmak niyetindedirler. Kent yaşamında şunu görmüşlerdir: daha iyi iş ve gelir, eğitim düzeyinin yüksekliğiyle alakalıdır. Çocuklarının bu eğitimi alarak sefalet ortamından kurtulmalarını istemektedirler (Kazgan, 1999: 18).

5. Göç Edenlerin Kentliye Duyduğu Eziklik Duygusu: Az gelişmiş ülkelerin göçle büyüyen kentlerinde, modern sektörlerde istihdam imkanı olmadığı zaman yoksulluk kültürü ortaya çıkmaktadır. Bu kesimin bir yoksulluk kültürüne sahip olduğunu ve koşullar değıştikçe bunalımlı ve sadece anlık yaşamaya önem verdikleri, geleceğe ise önem verilmediği görülür.

Böyle yoksulluk kültürü çerçevesinde yetişen çocuklar çok defa dağılmış aile ve şiddet çerçevesinde yaşamaktadırlar. Eğitim şanslarını da kullanamazlar. Bu yapı dışarıda bir müdahale ile değıştirilmedikten sonra kuşaktan kuşağa aktarılarak sağlanırsın (Kıray, 1982: 66). Gerçi, Türkiye'de ve özellikle büyük şehirlerde farklı gelişmesine rağmen bu durum gecekondülarda şehre intibakı engelleyecek sorunların doğmasına sebep olmaktadır. Bu duruma İstanbul'da Gülsu-

yu mahallesi ile Bağdat Caddesi, Ataköy ile Kağıthane Bölgesi ve daha birçok tezat bölge en güzel örnektir.

5. Sonuç

Yoksullukla mücadelede şüphesiz devlete önemli görevler düşmektedir. Ancak, tüm dünyada yoksullara direkt parasal yardımlarda bulunmayı öngören “refah devleti” anlayışı artık önemini kaybetmiştir. Yoksulluğun ortadan kaldırılması için paternalizm çözüm değildir. Yoksulluk, ancak uzun vadede çözümlenebilecek bir sorun olarak düşünülmelidir. Bunun için de öncelikle piyasa ekonomisinin kurumsallaştırılması gereklidir. Piyasa ekonomisinin sonuçları her zaman adil bir gelir dağılımı anlamına gelmez. Bununla birlikte, sosyal yardım devleti ve paternalizm anlayışı dünyanın hiçbir yerinde yoksulluğa çözüm olmamış, aksine bireylerin daha tembel olmalarına ve iradi işsizliği benimsemelerine neden olmuştur. Yoksulluk sorununun ortadan kaldırılmasında ve azaltılmasında devlete düşen görevi iyi tanımlamak gerekir. Devlet, ekonomide mevcut birincil gelir dağılımını düzeltmek için aktif olarak piyasa ekonomisine müdahale etmeli midir? Gelir dağılımının düzeltilmesinde iradi iktisat politikaları uygulanmalı mıdır ve bu politikalar neler olmalıdır? İkincil gelir dağılımı politikalarının sınırları nelerdir? Kanaatimizce, tüm dünyada devletin değişen rolü ve görevleri karşısında gelir dağılımı ve yoksulluk sorunu ile mücadelede devletin rolünü yeniden tartışmak çok büyük önem taşımaktadır. Burada tekrarlamamız gereken önemli bir mesaj şudur: Devlet, bazı sorunların çözümü olduğu kadar, bazı sorunların da bizatihi kaynağıdır. Gelir dağılımı ve yoksulluk sorunu konusunda da bu geçerlidir. Devlet müdahaleleri kimi zaman mevcut gelir dağılımını ve yoksulluk sorununu daha da büyütebilir. Bu bakımdan gelir dağılımı ve yoksullukla mücadelede optimal politikaların neler olması gerektiği konusunda daha fazla tartışmamız ve müdahalenin kapsamı ve sınırları üzerinde uzlaşmamız gerekmektedir.

İstanbul’da görülen kentsel yoksulluğun çözümü de yine ilk etapta devletten geçmektedir. Devlet kentsel yoksulluğun nedenlerini iyi tahlil etmeli ve yoksul kesime yönelik kalkınma programlarını ortaya koymalıdır. Yerel yönetimlerde yoksul kesimin kentle bütünleşmesini sağlayacak önlemleri almalıdır. O insanları kentle barıştırmalı onlara bir kentlilik bilinci kazandırmalıdır. Bu konuda sivil toplum örgütleriyle ortak projeler hazırlayarak geçekonduları sefalet yuvaları olmaktan çıkarmalıdır. Buralarda yaşayan halkın eğitim ve mesleki bilgi düzeyini yükseltecek kurslar açmalıdır. Alt yapı yatırımlarıyla sağlık ve çevre problemleri halledilmelidir. En önemlisi bütün kesimlerce benimsenecek bir kentlilik bilincinin oluşturulması kaçınılmazdır.

Yoksulluğun kaynaklarından biri olan gelir dağılımı adaletsizliği giderilmeli kayıt dışı ekonomi ve faizden gelir elde eden kesimlere yönelik politikalar etkin bir

Şekilde uygulanarak gelir uğurumu kapatılmaya ęalıŐılmalıdır. İstanbul, metropoli-
ten bir alan olarak, artık bir dđnya kenti olma yolunda ilerlemektedir Bunun bilin-
cinde olarak, insanlarıyla barıŐmıŐ bir yđnetim anlayışı içinde bu kentimize hak et-
tiği konumu sağlamalıyız.

Being Urbanized And Urban Poverty In The Shift To Information Society: The Case Of Istanbul

Abstract: This study deals with, a major and increasing problem all over the world:
poverty. Having laid on the conceptual framework of the subject, the reasons and
consequences of urban mal adaptation are examined within the special context of
Istanbul, the largest metropolitan area in Turkey.

Key words: Information Society, , Poverty, Urban Poverty, Urbanization

Kaynakęa

- Akad, İsmail (1982). **Endđstri Sosyolojisi**. İzmir: DEU İİBF Yayını.
- Aktan, CoŐkun Can (2002). "Dđnyada ve Tđrkiye'de İnsani Gelişme". **Yoksullukla Mđcadele Stratejileri**. Ankara: Hak-İŐ Konfederasyonu Yayını.
- Alada, A. B. ve Diđerleri (2002). "KřreselleŐme, Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak ęocukları". **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**. Ankara: TODAİE Yayını No: 311.
- Brinker, P. ve J. Klas (1976). **Poverty Manpower and Social Security**, Texas: Austin Pres
- Dilik, Sait (1971). **Tđrkiye'de Sosyal Sigortalar: İktisadi Ağıdan Bir Tahlil Denemesi**. Ankara: AÜ SBF Yayını.
- DPT (1983). **Milli Kđltür Özel İhtisas Komisyonu Raporu**. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hazırlık ęalıŐması.
- DPT (2001). **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileŐtirilmesi ve Yoksullukla Mđcadele ÖİK Raporu**.
- Dumanlı, Recep (1996). **Yoksulluk ve Tđrkiye'de ki Boyutu**. Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Mđdřrlüđü Yayını.
- Ekin, Nusret (2000). **Tđrkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**. İstanbul: İTO Yayını.
- Erkan, Hřsnđ (1994). **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**. İstanbul: İŐ Bankası Yayınları.
- Field, Frank (1983). **The Minimum Wage**. London: Policy Studies Institute.
- Karpat, Kemal (1976). **The Gecekondu, Rural Migration and Urbanization**. London: Cambridge University Press.
- Kazgan, G. (1999). **KuŐtepe AraŐtırması**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keleş, RuŐen (1980). **Kent Bilimleri Terimler Sözlüđü**. Ankara: TDK Yayınları.
- Kıray, Mđbeccel (1998). **Kentleşme Yazıları**. İstanbul: Bađlam Yayınları.

- Kıray, Mübeccel (1982). "Toplumsal Değişme ve Kentleşme" (**Kentsel Bütünleşme**. Ankara: TGAV Yayınları) içinde: 57-66.
- Lordoğlu, Kuvvet (1989). **Enformel ve Yabancı Kaçak İstihdam Üzerine Notlar**. Ankara: Petrol-İş Yayını.
- Parker, Hermiona (1980). **The Outer Circle Policy Unit**. London.
- Seccombe, K. (2002). "Beating the Odds, Versus, Changing the Odds: Poverty, Resilience and Family Policy", **Journal of Marriage and Family**, May 2002, Vol. 64, Issues 2
- Smith, B. A. and P. Townsend (1965). **The Poor and the Poorest**. London.
- Sönmez, Mustafa (2001). "10 Boyutuyla 2000 İstanbul'u". **İstanbul Dergisi**, Sayı: 36.
- Şenses, Fikret (2001). **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**. İstanbul: İletişim.
- Şenyapılı, Tansu (2000). "Enformel Sektör" (Der. A. H. Akder ve M. Güvenç, **Yoksulluk**, İstanbul: TESEV Yayınları) içinde: 164-165.
- Ökten, A. N. (1983). **İkili Kültürel Yapıda Kültür Bütünleşmesine Bir Yerel Yönetim Öyküsü** (ed. Korel Göymen) Ankara.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl (1994). "Kayıtdışı Ekonomiden Kim Kazanıyor, Kim Kaybediyor". **Ekonomik Forum** Şubat 1994.
- Tekeli, İlhan (1976). **Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir**. İstanbul: Cem Yayınları.
- Türkdoğan, Orhan (1982). **Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler**. İstanbul: Üçdal Neşriyat.